

İngilis həyat tərzini ilə bağlı ifadələrin şərhinə dair

Gülbanu Bəhram qızı Bəşirova

ADU-nin baş müəllimi

E-mail: bashirg.@yahoo.com

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı,
filol.ü.f.d., dos. K.A. Cəfərova

Açar sözlər: həyat tərzini, ingilis, məcazi mənə, lüğəvi mənə

Ключевые слова: образ жизни, английский, метафорическое значение, словарное значение

Key words: life style, English, metaphoric meaning, dictionary meaning

İngilis dilində onun həyat tərzini əks etdirən ifadələrin doğma dildə şərhini məsələsinin xeyli aktual olması onunla bağlıdır ki, bu tipli leksik təbəqə dildə geniş əks olunur. Bu təbəqə is-tər həmin dil daşıyıcıları ilə ünsiyyətdə, həm də həmin dildən tərcümədə geniş rast gəlinir və onların tərcüməsi müəyyən çətinliklərə səbəb olur. Bu səbəbdən də ingilis dilindəki həyat tərzini ilə bağlı ifadələrin və metaforların doğma dildə şərhini məsələsi ortaya çıxır və praktik baxımdan böyük önəmə malikdir.

Tərcüməsi çətinlik doğuran ifadələrin müxtəlif növləri vardır. Onlar arasında reklam şüarlarından tutmuş evfemizmədək, klişedən tutmuş slenqədək fərqli ifadələr vardır. Ayrı-ayrı söz və ifadələrin bir dildə çox sayda ekspressivlik dərəcələri olur ki, onların başqa bir dildə tərcüməsi böyük təcrübə tələb edir. Misal üçün, ingilis dilində müəyyən bir filmin maraqlı olduğu haqda təsəvvür doğurmaq üçün tamamilə fərqli ekspressivlik dərəcələri olan ifadələrə rast gəlinir ki, Azərbaycan dilinə hərfi tərcüməsi qətiyyənlə mümkün deyildir. Misal üçün, ingilis dilində «tələsik evlənmə» məfhumunu emosional şəkildə bildiren **Gretna Green Marriage** ifadəsinin hərfi tərcüməsi başqa dillərdə heç bir gerçək təsəvvür yaratmır, çünki onun tarixi assosiasiyası yalnız ingilislərə məlumdur və bu səbəbdən də onun metaforik mənasını da məhz ingilislər başa düşür. Azərbaycan dilinə isə tərcümə prosesində dilimizdə eyni və ya oxşar metaforiklik bildiren leksik vasitə tapılmalıdır. Bu baxımdan «tezbazar evlənmə» ifadəsi «tələsik evlənmə» anlayışının orijinala yaxın emosional qarşılığı kimi istifadə edilə bilər.

Lakin bir çox hallarda bu tipli ifadələrin tərcüməsində çətinlik meydana çıxır. Misal üçün, ingilis dilinin Amerika variantında işlənən **cuckoo** Azərbaycan dilinə özünün denotativ mənası ilə **alabaxta** kimi tərcümə olunur və bu anda heç bir çətinlik meydana çıxmır. Çünki eyni quş Azərbaycanın da faunasına aiddir. Lakin məsələ burasındadır ki, **cuckoo** Amerika ingiliscəsində «ağlı başında olmayan», «dəli» metaforik mənalarını da əldə etmişdir (5, s. 382) və bu halda onun düzgün tərcüməsi, hər şeydən əvvəl, tərcüməçidən doğma dilin leksik qatları ilə dərin tanışlıq tələb edir. Doğma dil ilə dərin tanış olan tərcüməçi **cuckoo** sözünün göstərilən mənasını Azərbaycan dilindəki **quşbeyin** sözünün vasitəsilə tərcümə edə bilər.

Eyni hal ingilis dilinin Amerika variantındakı **banner** («bayraq») sözü haqqında deyilə bilər. Bütün dillərə xas olan bu sözün şərhində heç bir problem yoxdur, lakin Amerika variantında **banner** «ən yaxşı», «nümunəvi» metaforik mənasını da əldə etmişdir (2, s. 149) və Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı bu anda «bayraq» sözünün qarşılıq kimi işlədilməsi, təbii ki, mümkün deyildir. Misal üçün, Amerika ingiliscəsindəki **banner year** «əlamətdar il», «rekord ili», **banner occasion** «əlamətdar hadisə», **banner investment** isə «ən gəlirli kapital qo-

yuluşu» şəklində tərcümə edilir, yəni təsviri tərcümə üslubundan istifadə olunur.

Amerika ingiliscəsinə xas olan realilərin bir çoxu artıq beynəlxalq aləmdə tanındığından onların şərhli çox zaman heç bir çətinlik yaratmır. Məsələn, bir çox dillərə də daxil olmuş **jeans, hamburger, motel, pizza** və onlarca digər Amerika həyat tərzilə bağlı sözləri olduğu kimi təqdim edən tərcüməçi bu sözlərin anlaşılıqlı olacağını yaxşı bilir. Lakin bununla belə beynəlxalq xarakter əldə etmələrinə baxmayaraq belə ifadələrin bəzən əlavə çalarlıq əldə etmələri onların şərhində tərcüməçidən başqa yanaşma üsulu tələb edir.

Həyat tərzilə bağlı ifadələrin bir qrupu özlərinin lüğəvi mənasından əlavə müxtəlif assosiasiyalarla bağlı olaraq dildə məcazi mənə, emosional çalarlıq əldə edir və təbii olaraq, bu zaman onların düzgün tərcüməsinə ehtiyac yaranır. Məsələn, qida bildirən **bacon** sözü ingilis dilində özünün əsas mənası ilə (duzlanmış və hissə verilmiş donuz əti) bərabər, frazeoloji birləşmə tərkibində «ərzaq» mənasını əldə edir: **bring home the bacon** hərfən «evə ərzaq gətirmək», məcazi mənada isə «öz ailəsinə dolandırmaq», «öz ailəsinə ərzaqla təmin etmək» deməkdir (3, s.77). Bu ifadənin Azərbaycan dilinə dəqiq və üslubi tərcüməsi məsələsinə gəldikdə isə, onun Azərbaycan dilində metaforik ekvivalenti vardır: **Evə çörək gətirmək**, yəni ailəsinə ərzaqla təmin etməyi bacarmaq.

Sandwich (arasına yağ və cəm çəkilən və yaxud soyuq ərzaq qoyulan iki çörək parçasından ibarət qəlyanaltı növü) özünün quruluşu ilə assosiasiya nəticəsində metaforik mənə əldə etmişdir: iki şey arasında qalmaq, pərçim olmaq:

Our car was sandwiched between two big trucks, almost touching them. – «Bizim maşınımız iki böyük yük maşını arasında qaldı, az qala onlara toxunacaqdı» (3, s.1194); **To ride (sit) sandwich** – «İki nəfər arasında sıxılmış vəziyyətdə getmək və yaxud oturmaq». Azərbaycan dilində qeyd olunan məqamda, yəni iki nəfər arasında sıxılmış vəziyyətdə qalmaq, «xəşili çıxmaq» ifadələri vasitəsilə tərcümə oluna bilər.

To sandwich feli bir işin icrasını digər iki işin icrası arasında salmaq mənasında da işləyə bilər: **Study should be sandwiched with periods of rest** «Dərs istirahət dövrləri (vaxtları) arasında salınmalıdır» (4, s. 369).

Hod dog amerikalıların həyat tərzinin formalaşmasında meydana çıxmış spesifik qəlyanaltı adıdır. Uzun bulkanın içərisinə yerləşdirilmiş sosiskadan ibarət olan bu qəlyanlı növü çox məşhur olub, Amerikanın məskunlaşması dövrünə aiddir.

Hod dog dildə metaforik mənə də əldə etmişdir. Onun əsasında yaranan **hotdog** feli güc və fiziki bacarıq nümayiş etdirməklə başqalarının diqqətini özünə çəkmək anlamına gəlir və onun üslubi-emosional mənası Azərbaycan dilinə təsviri yolla tərcümə oluna bilər.

Skiers hotdogging down the slopes – «nümayişkarənə şəkildə yamacdan üzü aşağı sürüşən xizəkçilər» (3, s.644).

İngilis dilində içi ət və yaxud meyvə cemi ilə doldurulan, üstü şirinləşdirilən dairəvi qoğalı bildirən **pie** sözü bu yeməyin dadlı və şirin olması ilə assosiasiya nəticəsində bir kəsin başqasına yaxşı münasibət bəsləməsi məcazi mənasını əldə etmişdir:

Bill was nice as pie to us? But I still felt uncomfortable around him (3, s.1012).

Hərfən «Bilin bizə münasibəti qoğal kimi idi (çox yaxşı idi), lakin mən onun yanında özümü hələ də narahat hiss edirdim» cümləsində **pie** sözünün Azərbaycan dilindəki frazeoloji ekvivalentindən (bal-yağ) istifadə etsək, tərcümə daha düzgün və emosional olar: «Bil bizimlə bal ilə yağ kimi idi».

Lunch sözü Amerikanın kulinariya gerçəkliyi ilə assosiasiya nəticəsində məcazi çalarlıq əldə edir: **There's no such thing as a free lunch** – «Əvəzsiz heç kim sənə heç nə verməz».

Bu ifadənin mənşəyi Amerikada nahar yeməyinin (**lunch**) yoxsullara pulsuz verildiyi kafe-

lərin işguzar həyatından qaynaqlanır. Amerika Birləşmiş Ştatlarında vaxtilə mövcud olan kafelərin bir qrupu müştərilərə pulsuz nahar verməklə onları içki içməyə cəlb etmək məqsədi güdürdülər. Pulsuz nahar üçün sahibkarın itirdiyi xərc içki satışından əldə olunan gəlirin az bir hissəsini təşkil edirdi.

Həmin ifadənin qeyd olunan mənası («əvəzsiz heç kim sənə heç nə verməz»), eləcə də onun A. Abbasov tərəfindən «Dünyada pulsuz heç nə yoxdur» (1, s. 327) şəklində tərcüməsi daha çox təsviri səciyyə daşıyaraq, orijinalın üslubi-emosional mənasını əks etdirmir. Həmin üslubi çalarlıq dilimizdə «Hər işin iki başı var» ifadəsinin mənasına emosional baxımdan daha yaxındır.

Pie in the sky (hər fən «səmada qoğal») deyimində isə **pie** ümidverici, lakin həyata keçməsi çətin olan bir təklif, arzu mənasını ifadə edir. Bu halda da qeyd olunan təsviri tərcümə ilə yanaşı tərcüməçinin qarşısında ingilis dilindəki **pie** sözünün bildirdiyi emosionallığı düzgün çatdırmaq üçün ana dilində ya eyni üslubi çalarlığa malik idiomatik qarşılığı tapmaq, ya da digər vasitədən istifadə etmək lazım gəlir. Azərbaycan dilində «əlçatmaz arzu» ifadəsi **pie** sözünün göstərilən məcazi mənasına semantik ekvivalent rolunu oynaya bilər: «Onun arzusu əlçatmaz idi».

Məcəziləşmə bir sıra geyim adlarında müşahidə olunur. **Blouse** («bluza», «üst köynəyi») geyim adı yumoristik çalarlıq əldə edərək, oğlan və ya kişinin cəsarətsizliyini bildirir:

Go on then, try and hit me, you big girl's blouse. – «Onda davam elə, vur görüm necə vurursan, böyük qızın bluzası» (3, s. 112).

Azərbaycan dilində heç bir geyim adının belə məcazi funksiyası olmadığından, **big girl's blouse** sadəcə «ağ ciyər», «qorxaq» kimi tərcümə edilə bilər.

Yaşayış yeri ilə bağlı **edifice** («böyük və yaraşlıq saray») ismi «ümid, şübhə və yaxud hisslərin məkanı» məcazi mənasına malikdir:

Her edifice of hopes fell to pieces when she failed the examination (3, s. 169). «Saray» sözünün mənaevi məkan anlamında işlənməsi Azərbaycan bədii dilində müşahidə olunmur. Bu halda cümlənin emosional tərcüməsi digər leksik vasitə ilə ifadə olunur: «İmtahandan kəsildikdə onun ümidləri puç oldu / alt-üst oldu».

Amerika ingiliscəsində ağac tirlərindən və taxtadan tikilən **log cabin** («ağac daxma») cəmiyyətin aşağı təbəqəsinə aid olmaq mənasını əldə etmişdir. ABŞ-ın ən məşhur prezidentlərindən Abraham Linkolnün bu tipli ağac daxmada doğulması Amerika ingiliscəsində «aşağı təbəqədən olan prezident» anlamına gələn **log cabin president** ifadəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Əşya, alət və silah bildirən sözlər məcazi mənada işləndiyi xeyli ifadələr vardır.

Tomahawk («balta») hindu tayfasının dilindən Amerika ingiliscəsinə alınmış **tomahawk hinduların** müharibə ənənələri ilə bağlı olaraq bir sıra məcazi çalarlıqlar əldə etmişdir: **to bury (to lay aside) the tomahawk** «hərbi əməliyyatı saxlamaq» hər fən «baltanı basdırmaq, kənara qoymaq», **to dig up (to raise) the tomahawk** isə «hərbi əməliyyata başlamaq» (hər fən «baltanı çıxarmaq/qaldırmaq») anlamındadır.

Azərbaycan dilində «qılıncı qəbzəsindən çıxarmaq», «vuruşa hazır olmaq», «qılıncı qınına qoymaq» isə sülhə getmək anlamındadır.

Bu ifadələri «hərbi əməliyyatı dayandırmaq», «hərbi əməliyyata başlamaq» kimi təqdim etməklə bərabər, emosionallığı müəyyən qədər artırmaq məqsədi ilə «silaha əl atmaq», «silahı yerə qoymaq» şəklində də tərcümə etmək olar.

Məcəzi məna əldə etmiş digər silah adı Avstraliya ingiliscəsinə yerli aborijenlərin dilindən alınmış **boomerang** sözüdür. Göydə dövr edərək atıldığı məkana qayıtması ilə bağlı ola-

raq bu silah adı ingilis dilində metaforik mənaya da malikdir. **To boomerang** ingilis dilində əks effekt vermək, kiməsə zərər vermək istəyən bir şəxsin gözlənilmədən öz etdiyi hərəkətdən və yaxud plandan zərər görmək mənasını daşıyır:

His plan to reduce the number of workers boomeranged on him, and he lost his own job. – “Onun işçilərinin sayını ixtisar etmək planı əks effekt verdi və o, öz işini itirdi” (3, s. 136).

Lakin doğma dildəki «əks effekt vermək» **to boomerang** felinin sadəcə təsviri tərcüməsi olub, orijinalın ifadə etdiyi emosionallığı əks etdirmir. Bu halda da tərcüməçi strukturca fərqli, lakin semantik funksiyasına görə uyğun ifadəni tapmalıdır. Doğma dildəki “başqasına quyu qazan, özü düşər” frazeologizmindən istifadə etməklə **to boomerang** felinin üslubi-emosional mənasının əks olunduğu variantı əldə etmək mümkün olur: “O, qazdığı quyuya özü düşdü: işçilərin sayını ixtisar etmək istərkən, öz işini itirdi”.

Tərkibində boat sözünün olduğu **push boat out** ifadəsi xeyli sayda pul xərcləməklə hansısa əyləncə və yaxud mərasim təşkil etməyi bildirir: **They really pushed the boat out for the daughter’s wedding.** – “Onlar qızlarının toy mərasimi üçün doğrudan da, xeyli pul xərclədilər” (3, s.1086).

Lakin yuxarıdakı təsviri tərcümədə **push the boat out** idilmunun üslubi-emosional mənası əksini tapmır. Analoji konnotasiyanı tərcümədə bərpa etmək üçün doğma dildə eyni üslubi-emosional funksiyaya malik olan “pul kisəsinin ağzını açmaq” və yaxud “pul tökmək” ifadəsi istifadə oluna bilər: “Onlar qızlarının toy mərasimi üçün doğrudan da, pul kisəsinin ağzını açdılar”.

Beləliklə, ingilis həyat tərzini əks etdirən məcazi ifadələrin şərhli Azərbaycan dilinin metaforik sistemi haqda geniş məlumat tələb edir və bu həm ingilis dilindən milli çalarlıqlı ləksikanın tərcüməsinə və eləcə də normal ünsiyyətə imkan yaradır.

Məqalənin aktuallığı. İngilis dilinin leksikasının tədrisində məqalənin elmi nəticələrindən istifadə olunması baxımından aktual hesab edilə bilər.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə özünəməxsus dil faktlarından istifadə olunmuşdur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali məktəblərin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A. İngiliscə-Azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəlləri lüğəti. Bakı, 2009.
2. The Begining of American English: Essays and comments. Chicago, 1963.
3. Longman Dictionary of English Language and Culture. Longman, 1998.
4. Большой англо-русский словарь, т. 2., М., 1987.
5. Власов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М., 1966.
6. Левый И. Состояние теоретической мысли и области перевода // Мастерство перевода. М., 1970.

Г.Б. Баширова

**Интерпретация английских метафор
связанных с образом жизни**

Резюме

Английский словарный состав как и в других языках содержит много выражений отражающих образа жизни. Их интерпретация вызывает некоторые трудности как в переводе с английского на родной язык, так и в процессе коммуникации с англоязычными. Предотвратить такие трудности требует от переводчика широкое знание в области фразеологии родного языка. Без этого выявить семантических, метафорических эквивалентов английских метафор связанных с английском образом жизни не возможно.

G.B. Bashirova

Interpretation of English expressions reflecting life style

Summary

Like other languages, the English language includes a number of expressions connected with life and the interpretation of this lexical layer has some difficulties. Such expressions come across both in translation of English texts and during communication with English-speaking people. The solution of this question requires a deep knowledge of the native phraseological system in order to discover the semantical equivalents of the English expressions to be translated. Otherwise discovery of the metaphorical equivalents of the English expressions in the native language would not be possible.

Redaksiyaya daxil olub: 06.07.2021